

Petr VOREL

Reforma vídeňských feniků Maxmiliána I. na počátku 16. století a její vliv na měnový systém českých zemí

Abstract: In his contribution, the author explains the reasons why in the course of the 16th century, there were two cases in the Czech lands of minting the so-called Viennese pfennig (farthing), representing the smallest coin in the Austrian currency system. The first case of minting of this tender was in Klodzko by the counts of Hardegg in the years 1508-1513, while the second case of minting of the Austrian pfennig was in the government mint in Wrocław in Silesia in the years 1540-1541. The author explains these two anomalies of the Czech currency system of the 16th century in connection with the currency reform of smaller coinage in Austrian states, carried out at the beginning of the 16th century by Maxmilian I.

Key words: Numismatics, currency development, Austrian states, Maxmilian I, 1510, pfennig, Vienna, Salzburg, Bohemia, Klodzko, Silesia, Wrocław, Hardegg

Po inflačním zhroucení středoevropského peněžního oběhu v letech 1458–1459, které v důsledku chybného politického rozhodnutí krále Jiřího z Poděbrad zasáhlo i české země, se česká stavovská obec po několik desetiletí úspěšně bránila vzniku širších měnových unií, v jejichž rámci by se zákonným platidlem v Čechách měly stát běžné mince jiných vydavatelů. U tehdejších “hrubých” mincí (dukátů, zlatých rýnských a plnohodnotných stříbrných mincí grošových) takový souběh nevadil, protože šlo o mince, jejichž hodnotu z podstatné části zaručoval obsah drahého kovu. S drobným oběživem však mohl vzniknout problém snadno, protože jeho platební síla byla garantována jen politicky. I po vzniku habsburské monarchie trvalo dlouhá desetiletí, než se Ferdinandu I. podařilo za pomoci silných mocenských nástrojů propojit i na úrovni “běžných mincí” alespoň měnové systémy rakouský a český.

Přesto již v průběhu první poloviny 16. století byly v rámci zemí Koruny české ve dvou případech raženy i drobné mince rakouského měnového systému. Konkrétně se jednalo o vídeňské feniky (čtvrtekrejčary), ražené na přelomu první a druhé dekády 16. století ve východočeském Klodsku a na přelomu třicátých a čtyřicátých let 16. století ve slezské Vratislavi. V případě obojí této ražby vídeňských feniků v českých zemích se ve starší numismatické i historické literatuře setkáváme s různými interpretacemi, proto jsem si dovolil

v této studii krátce shrnout příčiny, proč k takovým mincovním aktivitám v rámci českých zemí došlo.

Východiskem k pochopení širších souvislostí jsou mincovní reformy římského krále (pozdějšího císaře) a rakouského arcivévody Maxmiliána I., který se na sklonku své vlády v rakouských zemích (1493–1519) pokusil kromě jiného také o reformu běžných mincí, a to formou znovuoobnovení výroby tzv. vídeňských feniků v panovnické režii.

Videňské feniky představovaly v období vrcholného středověku hlavní stříbrnou minci, obíhající v široké oblasti Podunají a hojně pronikající i do příhraničního peněžního oběhu českého a moravského. Od 13. do sklonku 14. století představují mince tohoto typu pestrou směs ražeb s různorodými motivy, neboť jednak byly vydávány velkým počtem emitentů, jednak byl (stejně jako v jiných evropských zemích) i v případě těchto mincí běžně uplatňován systém „renovatio monetae“, který by nebyl bez výrazné změny rázu nových emisí prakticky uplatnitelný.¹

Zásadní změnu přinesl až konec 14. století, kdy se (stejně jako v Čechách) vnější podoba drobných mincí stabilizovala a po několik následujících desetiletí zůstávala neměnná. Od roku 1388 tak měly vídeňské feniky,² tvořící stále hlavní domácí oběživo dědičných rakouských zemí, stejnou vnější podobu, kterou začali napodobovat i další emitenti v jihozápadní části Svaté říše římské. Základní rozvržení mincovního obrazu vymezoval trojlístek s oblymi okvětními lístky (nazývaný „trojpás“); uprostřed byl umístěn erb vydavatele (nejčastěji babenberský štítek s břevnem, užívaný arciknízaty z habsburského rodu jako znak „rakouský“), kolem něj uvnitř jednotlivých lístků tři písmena či jiné znaky, označující obvykle jméno či jiný identifikační prvek vydavatele.³ Na přelomu 14. a 15. století došlo k sblížení českých a rakouských drobných mincí nejen v tom, že se jejich vnější podoba stala neměnnou (český peníz byl od té doby stále ražen jako jednostranná mince s vyobrazením českého lva volně v poli), ale sjednotila se i jejich platební síla. Pražský groš Václava IV., který se v té době stal běžně rozšířenou mincí i v Podunají, platil v rakouských zemích 7 vídeňských feniků, stejně jako v Čechách 7 českých peněz.⁴

1 Středověký vývoj vídeňských feniků od 13. do druhé poloviny 14. století přehledně shrnuje spolu s podrobným textovým komentářem Bernard KOCH, *Der Wiener Pfennig (Ein Kapitel aus der Periode der regionalen Pfennigmünze)*, Wien 1983 (zvláštní číslo Numismatische Zeitschrift 97, 1983). Celkový přehled všech středověkých mincí z oblasti dnešního Rakouska (až do sklonku vlády Fridricha III.) publikoval též autor jako základní typový katalog (ke kterému není připojen odborný komentář), viz TÝŽ, *Corpus Nummorum Austriacorum*, Band I. (Mittelalter), Wien 1994 [dále CNA I].

2 Günther PROBSZT, *Österreichische Münz- und Geldgeschichte von den Anfängen bis 1918*, Wien – Köln – Graz 1973, s. 286–287.

3 Arnold LUSCHIN von EBENGREUTH, *Umriss einer Münzgeschichte der altösterreichischen Lande im Mittelalter*, Numismatische Zeitschrift – Neue Folge II, Wien 1909, s. 1–54.

4 Bernard KOCH, *Böhmische und mährische Münzen des Mittelalters im österreichischen Geldumlauf*, in: Jiří Sejbal (red.), *Sborník I. numismatického symposia 1964*, Brno 1966, s. 125–134, zde s. 130–131.

Ve výše zmíněné podobě s výrazným motivem trojpasu razila habsburská arciknížata vídeňské feniky ve Vídni i v jiných mincovnách kontinuálně po sedm desetiletí (byť se změnami metrologických parametrů),⁵ až do doby středoevropské finanční krize z let 1458–1460, zahájené právě výraznou devalvací vídeňských feniků císařem Fridrichem III. Hlavní tradiční vládní mince rakouského peněžního oběhu, tzv. vídeňský fenik, tehdy ztratila svůj stříbrný obsah a inflační měděné feniky Fridricha III. (nazývané „šinderlinky“)⁶ byly v důsledku inflace prakticky bezcenné.⁷

Období „šinderlikové krize“ formálně ukončilo vydání nového rakouského mincovního řádu z 28. dubna 1460, podle kterého měly být nové vídeňské feniky raženy ze stříbra o ryzosti 5 lotů (31,25 %); z jednoho hmotnostního lotu vídeňské hřivny⁸ se mělo vyrazit 30 feniků, což v peněžních početních jednotkách činilo 1 šilink rakouské měny. Vůči uherskému dukátu byla platební síla nového vídeňského feniku stanovena v poměru 1 uherský dukát = 6 šilinků = 180 feniků obnovené rakouské měny. Tehdejší obnovení rakouské měny měl zajistit mincmistr Teschler, pod jehož správou byla zahájena ve Vídni výroba nových vídeňských feniků stejného rázu (s habsburským znakem a s trojpasem), které se od dřívějších předinflačních i inflačních emisí odlišovaly hlavně umístěním písmen „TW“ (Teschler – Wien) pod trojpasem a některé typy také dvojciferným letopočtem „[14]60“ uvnitř horního lístku trojpasu (inflační ražby měly dělený dvojciferný leto-počet vedle horního lístku).⁹

5 Carl SCHALK, *Der Münzfuß der Wiener Pfennige in den Jahren 1424 bis 1480*, Numismatische Zeitschrift 12, 1880, s. 186–282, 324–378; 13, 1881, s. 53–87 (ediční přílohy I–XXIV).

6 Fotodokumentace datovaných vídeňských feniků Fridricha III. z mincovny ve Štýrském Hradci s letopočty 1456, 1458 a 1459 viz CNA I, s. 325, tab. 87/Fb5; vládní šinderlinky s letopočtem 1456 a nedatované tamtéž, s. 319, tab. 85/Fa38; s. 336, tab. 91/ Fc21–24. Též viz Michael ALRAM, *Der Wiener Pfennig – Von Herzog Leopold V. (1177–1194) bis Kaiser Friedrich III. (1452–1493)*, in: Wolfgang Häusler (Hg.), *Geld – 800 Jahre Münzstätte Wien*, Wien 1994, s. 53–73; fotodokumentace inflačního vídeňského feniku („šinderlinku“) z let 1458–1459 zde Abb. 72 na s. 64, a Robert A. LEVINSON, *The Early Dated Coins of Europe 1234–1500 (An illustrated catalogue and guide to dated medieval coinage)*, Clifton – New Jersey 2007 [dále EDCE], Region IV – Habsburg Hereditary Territories & Neighboring Lands, s. 177–178, č. IV–2, 6, 9 (štýrské feniky 1456, 1458, 1459).

7 Artur POHL, *Die Grenzlandprägung (Münzprägung in Österreich und Ungarn im fünfzehnten Jahrhundert)*, Graz 1972, "Die Schinderlings-Inflation und ihre Ursachen" na s. 91–99, zde mezi s. 92 a 93 graf "Goldguldenkurs des W. Pf. und Ung. Denars im 15. Jahrh."

8 Dílčí rozdíl ve výpočtech teoretické normativní hmotnosti tehdejších vídeňských feniků nejsou podstatné, protože tyto mince se neuzívaly jako obchodní stříbro, ale jejich platební síla byla dána zákonnou normou. Starší rakouská literatura konce 19. století ve svých výpočtech převáděla historickou vídeňskou hřivnu do dnešní metrické soustavy v poměru 1 hřivna = 280,006 g. Novější literatura se kloní k hmotnosti mírně vyšší, a sice 280,67 g. Podle toho hmotnostní lot = 1/16 hřivny, tedy 1 lot vídeňské hřivny = 17,542 g. K jednotlivým hmotnostním jednotkám, užívaným v tehdejší mincovnictví, a k problémům s jejich převody na dnešní metrický systém viz Petr VOREL, *Stříbro v evropském peněžním oběhu 16. – 17. století (1472–1717)*, Praha 2009, s. 43–46 a Tab. 3: "Hlavní hmotnostní jednotky evropského mincovnictví raného novověku" na s. 66.

9 CNA I, tab.83/Fa10–11; EDCE s. 178, č. IV–10a (kvalitnější foto téhož exempláře této mince zde na s. IV barevné přílohy). Jiný exemplář viz A. POHL, *Die Grenzlandprägung*, tab. III/35.

Vládní ražby si však po zkušenostech s předchozí inflací nezískaly důvěru a císař byl nucen výrobu mincí postoupit vídeňskému městskému konsorciu, a to smlouvou z 2. srpna 1460.¹⁰ Podstatná byla právní forma tohoto převodu, která měla *de iure* trvalý ráz dědičného práva, tedy z mincovny původně vládní (zeměpanské) se fakticky stala mincovna městská. Mincmistr Teschler zůstal i nadále ve službách konsorcia, ale podstatným způsobem se změnil vnější vzhled vídeňských feniků: habsburský erb nahradil na fenících s iniciálami panovníka a s letopočtem “[14]60” městský znak vídeňský,¹¹ později byly tyto mince raženy jen se symboly města (a písmeny W – H – T; tj. Wiener Hausgenossen – Teschler).¹²

Obr. 1-2: Tradiční podoba pozdně středověkých vídeňských feniků se symbolem “trojpasu”: Vlevo vídeňský fenik Albrechta Habsburského z dvacátých let 15. století (v trojpasu uprostřed znak habsburský, v listcích iniciály zkratka jména panovníka AL-B[er]-[tus]); vpravo vídeňský fenik městského mincovního konsorcia z počátku šedesátých let 15. století (v trojpasu uprostřed znak města Vídně, v listcích W – H – T, tj. Wiener Hausgenossenschaft Teschler)¹³

Vládní ražba vídeňských feniků tak byla na řadu let přerušena a nemáme o ní bližší informace ani jednoznačný dochovaný materiál. V průběhu šedesátých a sedmdesátých

10 C. SCHALK, *Der Münzfuss*, edice textu viz NZ 13, 1881, č. XIII. na s. 72–73.

11 *EDCE*, s. 178–179, č. IV–10b (datovaný fenik “1460” se znakem městským; starší rakouská literatura ani *CNA I* tento typ nezná).

12 *CNA I*, tab. 83/Fa12–14; A. POHL, *Die Grenzlandprägung*, tab. III/36–37.

13 Obr. 1: mince ze sbírky VČM Pardubice, př. č. 107/2011 (foto © autor); obr. 2: mince ze sbírky VČM Pardubice, př. č. 108/2011 (foto © autor).

let 15. století kvalita vídeňského feniku kolísala a mince stále ztrácela svůj stříbrný obsah i hodnotu vůči uherskému dukátu (hlavní obchodní minci tehdejší střední Evropy). Fridrich III. také pravděpodobně reagoval na měnovou reformu v Čechách roku 1469 a stejně jako český král Jiří i on snížil platební sílu hlavní zemské fenikové mince na polovinu. Fenik ražený ve Vídni nejpozději roku 1469 platil polovinu “nového feniku” o dvojnásobné hodnotě, raženého ve vládní mincovně ve Vídeňském Novém Městě.¹⁴ Podobně jako v Čechách začaly se dva druhy drobných mincí stejného názvu (peníze = feniky), ale odlišné platební síly, od sebe odlišovat: V Čechách “bílý peníz” a “malý (černý) peníz”; v Rakousích Pfennig – Zweier (“dvoják”) a Pfennig – Kleinpennig (“malý fenik”). Dochovaný hmotný materiál z této doby je však poměrně vzácný: Ojedinelý jednostranný fenik z vídeňské mincovny (tedy Kleinpennig) pravděpodobně s letopočtem “[14]74” je dosud popsán jen v ojedinelých exemplářích.¹⁵ Hojněji jsou k dispozici tehdejší feniky z vládních mincoven ve Vídeňském Novém Městě a ve Štýrském Hradci (tedy “Zweieri”, “dvojáky”), které se do roku 1481 razily jako mince dvoustranné. Na líci zachovávaly tradiční ráz středověkých vídeňských feniků (s habsburským štítkem na středu), na rubu byl umístěn říšský orel. Mince tohoto typu (tedy dvoustranné “dvojáky”), ražené ve Štýrském Hradci, se od výrobků z Vídeňského Nového Města odlišovaly pouze heraldickou výzdobou, neboť na středovém štítku byl umístěn zemský znak štýrský.¹⁶

Výše zmíněný stav pak potvrdil nový mincovní řád císaře Fridricha III. z 4. října 1481,¹⁷ který snížením ryzosti už jednoznačně deklaroval “starý” vídeňský fenik jako minci kreditní. Oba druhy feniků byly nadále v zájmu snížení výrobních nákladů po roce 1481 raženy jako mince jednostranné. Proto bylo nutné je od sebe výrazněji odlišit jejich rázem. Dřívější “dvojáky” se totiž krom vyšší ryzosti a o něco větší hmotnosti od “malých feniků” na první pohled lišily hlavně tím, že měly na rubové straně obraz říšského orla, což po roce 1481 už nemohlo být použito jako rozlišovací atribut (obě mince byly jednostranné).

Císařovi finančníci tedy použili toto řešení: Na obou fenicích (“dvojáku” i a “malém feniku”) byl užít tradiční motiv trojpasu, ale u “dvojáku”, který se obsahem stříbra blížil předinflačnímu vídeňskému feniku, byly umístěny tři znaky ve všech třech listech trojlístku (dole rakouský a štýrský, nahoře císařský orel),¹⁸ zatímco “malý fenik” zachovával tradič-

14 CNA I, s. 315.

15 CNA I, tab. 83/Fa17; fotodokumentace stejného exempláře této mince též viz *EDCE*, s. 182, č. IV–30.

16 CNA I, tab. 86/Fa48–49; A. POHL, *Die Grenzlandprägung*, tab. III/41 (Vídeňské Nové Město; středový znak rakouský); CNA I, tab. 89/Fb34; A. POHL, *Die Grenzlandprägung*, tab. III/44 (Štýrský Hradec; středový znak štýrský).

17 Alfred NAGL, *Die österreichische Münzordnung vom Jahre 1481*, Numismatische Zeitschrift 41, 1908, s. xx–yy; M. ALRAM, *Der Wiener Pfennig*, s. 71.

18 CNA I, tab. 84/Fa28–29; A. POHL, *Die Grenzlandprägung*, tab. IV/51.

ní podobu středověkého vídeňského feniku s příslušným středovým znakem (rakouským nebo štyrským) a iniciálami panovníka v jednotlivých lístcích.¹⁹

Další pravidelnou ražbu těchto mincí však narušily územní výboje uherského krále Matyáše Korvína, jemuž se v průběhu osmdesátých let 15. století podařilo obsadit většinu Dolních Rakous, včetně Vídně (1485) a Vídeňského Nového Města (1487). Ražba mincí rakouského měnového systému zde byla v době uherské vlády přerušena a nahrazena výrobou drobných mincí uherské měny (denárů uherského typu o platební síle 3 vídeňské feniky).²⁰ Císaři Fridrichovi III. tak zůstala pouze jediná mincovna ve Štyrském Hradci, ve které se však v osmdesátých letech razily pouze čtyřfeniky s kolísavým obsahem stříbra, nikoli drobnější mince.²¹

Hlavní výrobnou mincí pro rakouské dědičné země, které ještě Habsburkům zůstávaly, se stala tyrolská mincovna ve městě Hall in Tirol, vyrábějící jménem arciknížete Zikmunda Tyrolského z místních bohatých zdrojů stříbra nové obchodní mince vyšších hodnot, jejichž metrologické parametry určoval tyrolský mincovní řád z roku 1477.²² Měnové systémy obou tehdejších větví Habsburků (tyrolské a císařské) byly odlišné; tyrolský krejcar měl jiný obsah stříbra než rakouský čtyřfenik (pro který se ovšem také užívalo označení „krejcar“).

Novou situaci, umožňující zahájit další změny v habsburském mincovnictví, přinesl rok 1490. Tehdy jednak zemřel uherský král Matyáš Korvín a Habsburkové začali postupně zpět obsazovat dříve ztracená území v Podunají, jednak se císaři podařilo zabránit tomu, aby jeho zadlužený prabratranec Zikmund Habsburský prodal Tyroly bavorským Wittelsbachům, a toto stříbrem oplývající alpské hrabství převzal pod svou vládu mladý arcikníže a od roku 1486 již volený král římský Maxmilián I. Po smrti Fridricha III. († 1493) pak na jeho syna Maxmiliána I. padl nelehký úkol sjednotit měnové systémy v rakouských dědičných zemích.

Základem Maxmiliánových reformních snah se stal měnový systém tyrolský, jehož hlavní mincí byl výše zmíněný krejcar a jeho násobky (hlavně šestikrejcar a dvanáctikrejcar). To však byly především plnohodnotné mince obchodní. Drobnou mincí tyrolského měnového systému byl tzv. „vierer“, který se užíval v přepočtu 1 krejcar = 5 „viererů“. Pro-

19 CNA I, tab. 84/Fa30; A. POHL, *Die Grenzlandprägung*, tab. IV/50 (Vídeň; středový znak rakouský); CNA I, tab. 89/Fb35 (Štyrský Hradec; středový znak štyrský)

20 Bernard KOCH, *Mittelalterliche Münzprägung in Österreich – Probleme der Forschung*, in: Bericht über den vierzehnten österreichischen Historikertag in Wien veranstaltet vom Verband Österreichischer Geschichtsvereine in der Zeit vom 3. bis 7. April 1978, Wien 1979, Sektion 9a: Numismatik (dále Bericht XIV/1978), s. 260–269, zde s. 268; A. POHL, *Die Grenzlandprägung*, s. 149–154.

21 CNA I, s. 330–331, tab. 89/Fb22–33 (čtyřfeniky = krejcarey z mincovny ve Štyrském Hradci z let 1482–1493; v jejich heraldické výzdobě je užit štyrský zemský znak, stejně jako na dříve ražených drobných mincích).

22 Heinz MOSER – Heinz TURSKY, *Die Münzstätte Hall in Tirol (1477–1665)*, Innsbruck 1977, s. 26–34.

dukci a distribuci tyrolského stříbra však ovládaly jihoněmecké bankovní domy a pro ně bylo výhodnější vyrábět z nově vytěženého stříbra hlavně výše zmíněné mince vyšších hodnot, nikoli drobné mince pro běžný peněžní oběh.

V důsledku složitého vývoje v poslední třetině 15. století tak král Maxmilián I. v rakouských dědičných zemích "zdědil" poměrně složitou měnovou situaci. Na většině rakouského území se na přelomu 15. a 16. století zoufale nedostávalo domácích drobných mincí pro běžný trh.²³ Tento výpadek byl zčásti nahrazován přílivem drobného oběživa jihoněmeckého, užíváním uherských denárů (v přepočtu denár = 3 feniky),²⁴ ale i dovozem českých drobných mincí (kutnohorské bílé peníze nazývané "pučandly"; české malé peníze znali jako "kateřinky").²⁵ Masové užívání zahraničních drobných mincí ale bylo pro panovnickou komoru nevýhodné, neboť tak unikal zisk z mincovního regálu, tedy z rozdílu mezi výrobními náklady na nově ražené peníze a platební silou těchto peněz. O změnu této situace se Maxmilián I. pokusil až na sklonku své vlády, v průběhu první dekády 16. století.

Příležitost ke změně se králi Maxmiliánovi I. naskytlá po roce 1500, kdy své území po smrti hraběte Leonarda V. Gorického rozšířil o hrabství Gorice a Gradiška (nyní ve Slovinsku a v severní Itálii). Součástí nově získaných území byla i vládní hraběcí mincovna ve městě Lienz. Zde započal Maxmilián roku 1504 s výrobou zcela nových habsburských drobných vládních mincí, ražených pak s letopočty 1504 a 1505.²⁶ Ty měly jednak pokrýt aktuální nedostatek drobných platidel, jednak měly následně nahradit starší obíhající běžné mince v nově získaných zemích a také v přilehlých Korutanech novými platidly, vydávanými Maxmiliánem I. Proto zároveň Maxmilián I. nařídil i v Korunatech nucený oběh těchto nových feniků a starší ražby tyrolské prohlásil za neplatné.²⁷ Ve vztahu k tyrolské měně byla platební síla těchto mincí stanovena na $\frac{1}{4}$ krejcaru,²⁸ i když obsah jejich stříbra byl nižší.²⁹

23 M. ALRAM, *Der Wiener Pfennig*, s. 53–73; Erich EGG, *Die Münzen Kaiser Maximilians I.*, Innsbruck (b. d.), s. 87–88.

24 A. POHL, *Die Grenzlandprägung*, s. 156.

25 Například v hornorakouském Freistadtu stanovil císař Maxmilián I. v roce 1513 platební sílu českých "pučandlů" na $\frac{1}{3}$ krejcaru. Viz Carl SCHALK, *Der Wiener Münzverkehr im XVI. Jahrhundert – I. Das erste Drittel (bis 1534)*, Numismatische Zeitschrift 13, 1881, s. 243–329, zde s. 304. Též viz G. PROBSZT, *Österreichische Münz- und Geldgeschichte*, s. 378–379.

26 Wolfgang SCHULTEN, *Deutsche Münzen aus der Zeit Karls V.*, Frankfurt am Main 1974, s. 416, tab. 96/3952.

27 H. MOSER – H. TURSKÝ, *Die Münzstätte Hall*, s. 308–309.

28 Od té doby se obecně až do měnové reformy roku 1857 říkalo čtvrtkrejcaru "vídeňský fenik" ("Wienerpfennig", v češtině zkracováno na "vindra"; odtud rčení "nemá ani vindru").

29 Erich EGG, *Die Münzen Kaiser Maximilians I.*, Innsbruck (b. d.), s. 82–83.

Vnější podoba “nových vídeňských feniků” z mincovny v Lienzi byla do té doby v rakouském peněžním oběhu neobvyklá. Jejich ráz byl od starších rakouských mincí zcela odlišný, neboť přesně napodobovaly soudobé (také teprve v roce 1501 do oběhu zavedené) drobné mince sousedního Arcibiskupství solnohradského.

V Solnohradech byla výroba mincí v roce 1501 obnovena arcibiskupem Leonardem z Keutschachu po více než čtyřech desetiletích. Solnohrady měly tehdy k dispozici dostatek zlata i stříbra z vlastních dolů a hutí; vedle zlatých a stříbrných mincí obchodních byla zahájena i rozsáhlá výroba drobných ražeb. Od roku 1501 tak byly do celé rozsáhlé oblasti na jihozápadě říše vyváženy ve velkém množství drobné solnohradské ražby, vycházející vstříc poptávce po drobných mincích. Nejrozšířenější drobnou mincí celé této oblasti se stal solnohradský půlkrejcar (dvoufenik), ale razila se i mince poloviční hodnoty, fenik a také půlfenik (halér). Feniky se razily v letech 1501–1507 s neměnným datem “1500” v hlavní biskupské mincovně v samotných Solnohradech (od roku 1508 už byly feniky průběžně datovány)³⁰ a později také s letopočty 1505 a 1506 v arcibiskupské mincovně ve Friesachu.³¹

Svým vnějším vzhledem kombinovaly nové solnohradské drobné mince tradici jiho-německý feniků 15. století, ražených hlavně v Norimberku, a feniků vídeňských. Feniky norimberského typu se od vídeňských feniků s trojpasem odlišovaly hlavně výrazným motivem dvou štítů s heraldickou výzdobou, umístěných volně v poli mince a doplněných nahoře či dole dalšími drobnými identifikačními prvky (písmeny, značkami).³²

Motiv trojpasu ze středověkých vídeňských feniků byl při obnovení solnohradské měny roku 1501 použit pro mince dvojnásobné hodnoty, tj. dvoufeniky (půlkrejcare), a to v podobě navazující na rakousko-štyrské “dvojáky” (“Zweierey”) Fridrichova mincovního řádu z roku 1481. Od vídeňských feniků z 15. století se tyto ražby na první pohled lišily absencí středového heraldického štítu, který nahrazovaly dva erby, umístěné však uvnitř trojpasu. Použití tohoto motivu má však určitou logiku v tom, že vzhledem ke snížení hodnoty fenikové mince ve vztahu k ražbám zlatým odpovídala hodnota vídeňského feniku z doby před inflací dvěma fenikům z počátku 16. století.

30 Bernard PROKISCH – Hubert EMMERIG u. a., *Repertorium zur neuzeitlichen Münzprägung Europas, Band II. – Heiliges Römisches Reich Deutscher Nation und Nachfolgestaaten – der Bayerische Reichskreis*, Wien 1996 (dále RNME II), s. 104–105, č. 24/6; od roku 1508 průběžná aktualizace ročníku ražby (tamtéž, č. 24/14–25); fotodokumentace solnohradského feniku s letopočtem “1500” též viz EDCE, s. 188, č. IV–65.

31 Christoph MAYRHOFER, *Die Friesacher Münzprägung unter Erzbischof Leonhard von Keutschach*, in: Christoph Mayrhofer – Günther Rohrer (Hg.), *Tausend Jahre Salzburger Münzrecht*, Salzburg 1996, s. 113–117; RNME II, s. 105, č. 24/11–12.

32 V této podobě razil i své poslední feniky v době před šinderlikovou inflací solnohradský arcibiskup Zikmund (1452–1461): heraldicky vpravo (pohledově vlevo) je umístěn rodový znak arcibiskupa, vedle něj zemský znak solnohradský, viz A. LUSCHIN von EBENGREUTH, *Umriss*, tab. I/9.

U mincí poloviční platební síly (feniků), zavedených do výroby také roku 1501 solnohradským arcibiskupem Leonardem z Keutschachu, nalézáme také dva vedle sebe umístěné znaky (rodový erb arcibiskupa a zemský znak solnohradský), nad nimiž byl umístěn výrazný čtyřciferný letopočet. Mincovní pole nových feniků však bylo namísto trojpasu zřetelně vymezeno čtyřmi linkami, napodobujícími středověký čtyřřáz.³³ Tím se nové feniky na první pohled odlišovaly od všech dosavadních jihoněmeckých feniků norimberského typu, které byly vyráběny na střízcích, vyražených průbojníkem, a symbol čtyřřázu na sobě neměly, a také od solnohradských mincí dvojnásobné hodnoty (dvoufeniků), u kterých byl použit motiv trojpasu.

Proč nechal Maxmilián I. ve své nové vládní mincovně napodobovat právě drobné ražby solnohradské, to není dosud jednoznačně vysvětleno. Za nejlogičtější považuji pragmatický postup: Vzhledem k dlouhodobému nedostatku drobných mincí v celé oblasti se krátce po roce 1501 nové masově ražené solnohradské mince rychle rozšířily i do sousedních rakouských oblastí. Maxmilián I. tak jen využil obecného užívání mincí tohoto typu a o tři roky později (1504) jim přizpůsobil vnější podobu vlastních, nově zaváděných vládních ražeb.

Toto opatření se ukázalo jako úspěšné a vnější vzhled solnohradsko-gorických drobných mincí z let 1501–1506 se stal předobrazem nových solnohradských a rakouských feniků a dvoufeniků po celé 16. století.

Vedle dvou solnohradských arcibiskupských mincoven (Solnohrady a Friesach) a habsburské mincovny v gorickém Lienzi se však ještě v průběhu první dekády 16. století začaly razit feniky tohoto typu i v Čechách, konkrétně v mincovně v Kladsku. Tato skutečnost neměla žádné politické pozadí a nelze ji podle mého názoru interpretovat jako snahu krále Maxmiliána I. o narušování právní integrity Království českého.³⁴ Jednalo se jen o podnikatelskou aktivitu rakouské šlechtické rodiny Prüschenků ze Stettenbergu, povýšené Maxmiliánem I. roku 1499 do hraběcího stavu a užívající až od té doby titul hrabat z Hardeka. Prüschenkové patřili koncem 15. století mezi vlivné dvořany Fridricha III. i Maxmiliána I. a mezi rakouskou šlechtou představovali jedny z nejvýznamnějších panovnických věřitelů, zasahujících podstatně i do správy panovnických financí. Díky rodinnému spříznění s českými Rožmberky se po složitých jednáních podařilo na počátku 16. století Hardekům získat od zadlužených minsterberských knížat východočeské

33 Na přelomu 15. a 16. století se podobně umístěné druhotné označení čtyřřázu užívalo v jihoněmecké oblasti jen u drobných mincí Biskupství pasovského. Ty se však od nových ražeb solnohradských zřetelně lišily tím, že na nich byl umístěn jen jeden štít se zemským znakem.

34 Takto tuto činnost nejnověji interpretují František MUSIL – Piotr PREGIEL (edd.), *Chrestomatie k dějinám Kladska*, Hradec Králové 2002, s. 107 a následně František MUSIL, *Kladsko (stručná historie států)*, Praha 2007, s. 69–70.

Hrabství kladské. K výsadám držitelů Kladska patřilo od husitských dob i právo ražby mincí, odpovídajících slezským metrologickým normám.

V kladské mincovně však Hardekové vedle “domácích” mincí zahájili také ražbu drobných feniků, napodobujících výše zmíněné ražby solnohradsko-gorické. K této činnosti získal Jindřich z Hardeka zvláštní výsadu Maxmiliána I. roku 1507, i když v té době neměl hrabě Jindřich *de iure* s Kladskem nic společného a neměl v Čechách ani obyvatelské právo (formálním vlastníkem hrabství byl jeho syn Oldřich z Hardeka). V kladské mincovně však Jindřich z Hardeka roku 1508 zahájil výrobu těchto mincí, což v té době těžko mohlo mít jiný účel než jejich vývoz do oblasti Korutan a Horních Rakous, kde měli Hardekové svá vlastní rodová panství.³⁵

Obr. 3-5: Nové “vídeňské feniky” solnohradsko-gorického typu z první dekády 16. století: Vlevo fenik solnohradský z roku 1505, ražený arcibiskupem Leonardem z Keutschachu v arcibiskupské mincovně ve Friesachu (znak solnohradský a osobní erb arcibiskupa; písmeno “L” = Leonard). Uprostřed fenik gorický z roku 1505, ražený králem Maxmiliánem I. ve vládní mincovně v Lienzi (znak habsburský a gorický; písmeno “M” = Maxmilián). Vpravo fenik kladský, ražený Jindřichem z Hardeka v mincovně ve východočeském Kladsku (znak Hardeků a zemský znak kladský; písmeno “H” = Hardegg).³⁶

Vzhledem k významnému postavení Jindřicha z Hardeka (a jeho bratra Zikmunda) u habsburského dvora koncem 15. století není překvapivé, že Maxmilián I. vyšel vstříc jeho žádosti o vystavení listiny, povolující jim ražbu, napodobující rakouské vládní min-

35 Nejnovější podrobná celková interpretace mincovních aktivit v Kladsku v té době viz Petr VOREL, *Ražba mincí ve východočeském Kladsku hrabaty z Hardeka na počátku 16. století*, *Východočeský sborník historický* 18, 2010, s. 151–208.

36 Obr. 3: kresba mince dle exempláře, publikovaného in: MAYRHOFER, *Die Friesacher*, s. 116 (kresba © autor); obr. 4: kresba mince dle exempláře, publikovaného in: EGG, *Die Münzen*, s. 179 (kresba © autor); obr. 5: reprodukováno z: FRIEDENSBURG, *Schlesiens Münzgeschichte* I, tab. XVI/792.

ce, čímž jim umožňoval přivydělat si na panovnickém mincovním regálu. Byl to v dřívějších dobách běžný postup, který jeho otec Friedrich III. používal v dobách finanční nouze namísto splátek dluhů a zvláště v “šinderlinkovém” období přispívala privátní ražba inflačních feniků k rychlému zhroucení rakouské měny.³⁷ I z těchto důvodů nebylo v rakouských dědičných zemích počátkem 16. století politicky průchodné, aby Maxmilián I. někomu z domácích šlechticů takové právo poskytl, a bylo by to i v rozporu s dlouhodobou Maxmiliánovou měnovou politikou. Proto bylo vystavení privilegia pro Jindřicha z Hardeka naprostou výjimkou, a to velmi dobře vymyšlenou: listinu nemohli zpochybnit stavové rakouští, protože se rakouských dědičných zemí netýkala, a v Čechách o ní ani nikdo nemusel vědět, protože Kladsko posloužilo jen jako dílna pro výrobky, které se v českém peněžním oběhu vůbec neobjevily, ale byly rovnou vyváženy do rakouských zemí. Od arcibiskupských a habsburských vládních mincí se kladské ražby lišily pochopitelně heraldickou výzdobou (pohledově vlevo jedna z figur složitého erbu Hardeků; vpravo zemský znak kladský) a umístěním napodobení čtyřrázu, které je zde v poloze vodorovné, zatímco u solnohradsko-gorického typu je v poloze kosmé.

V této první fázi však byly zřejmě Jindřichem z Hardeka raženy vídeňské feniky jen v malém množství s letopočtem 1508.³⁸ Hlavní období produkce tohoto nominálu v kladské mincovně nastalo až v souvislosti s rozšířením Maxmiliánovy reformy drobných mincí i ve východní části dědičných zemí na počátku druhé dekády 16. století.

Po úspěšném zavedení výroby drobných vládních mincí v Lienzi se král Maxmilián I. pokusil zvrátit poměry v mincovně vídeňské, kde se mince razily v režii konsorcia. Nebylo to jednoduché, neboť v předchozím období zadlužený Fridrich III. ujistil vídeňským měšťanům práva k ražbě mincí takovým způsobem, že ze strany jeho syna Maxmiliána I. nebyl onen právní vztah jednostranně vypověditelný.³⁹ Usiloval tedy o postupné získání kontroly nad činností vídeňské mincovny, kam již roku 1496 dosadil jako královského správce vídeňského zlatníka Jörga Jordana, který zastával také úřad nejvyššího mincmistra dolnorakouských zemí. Jordanovy pozice vůči vídeňskému konsorciu mělo pak posíleze posílit jeho jmenování přímo mincmistrem vídeňské mincovny v roce 1506. Tento

37 Karl SCHULZ, *Münzprägung der österreichischen Standesherrn*, in: Bericht XIV/1978, s. 269–277, zde s. 270–271; podrobný přehled těchto aktivit (včetně edic příslušných písemností) viz A. POHL, *Die Grenzlandprägung*, s. 113–140, v edici č. XV.–XVII. a XIX. na s. 175–178.

38 Ferdinand FRIEDENSBURG, *Schlesiens Münzgeschichte im Mittelalter II*, Breslau 1888, s. 289, č. 792; autor dokumentuje jeden exemplář ročníku 1508 (0,38 g); jehož perokresbu zařadil do obrazové přílohy tamtéž, sv. I, tab. XVI/792. Jiný exemplář této mince z doby před rokem 1511 dosud nikdo nepopsal, všechny novější přehledy kladských ražeb jen přejímají informaci Friedensburgovu, viz Zdeněk NECHANICKÝ – Oldřich ŠAFÁŘ, *Kladské mincovnictví*, Hradec Králové 1983, s. 22..

39 Poměry v tehdejší vídeňské mincovně a vztah mezi panovníkem a konsorciem shrnuje především Arnold LUSCHIN, *Die Wiener Pfennige zu Zeiten Kaiser Maximilians I. 1493–1519*, in: Carl Schalk, *Der Wiener Münzverkehr im XVI. Jahrhundert – I. Das erste Drittel (bis 1534)*, Numismatische Zeitschrift 13, 1881, s. 243–329, zde Einleitung s. 245–257.

pokus o postupné získání kontroly nad ražbou mincí sice nebyl nakonec příliš úspěšný, v době Jordanovy správy ale došlo ke změně vnější podoby vídeňských feniků, vracejících se k tradiční středověké formě. Krátce se tak na počátku 16. století (1507) ve Vídni znovu razily vídeňské feniky z trojpasem, habsburským znakem a s iniciálami Maxmiliána I. ve spodních lístcích trojpasu,⁴⁰ které se od předchozích konsorcijních ražeb lišily na první pohled hlavně královskou korunou v horním trojlístku (starší ražby konsorcia měly na tomto místě písmeno "M").⁴¹

Jordanovo působení ve vídeňské mincovně však provázely neustálé spory se zástupci konsorcia a pravděpodobně i rozsáhlé defraudace a machinace s mincovním kovem a ryzostí vyráběných drobných mincí, zvláště právě feniků. Ještě před řádným vyšetřením celého případu mincmistr Jordan roku 1509 z Vídně uprchl. Tato causa se však pro krále Maxmiliána stala záminkou k převzetí přímé kontroly nad vídeňskou mincovnou. Dne 14. srpna 1510 vydal pro rakouské země nový společný mincovní řád (částečně akceptovaný o rok později i v Tyrolích), zavádějící jednotný krejcarový systém podle tyrolského vzoru, doplněný však o drobné nominály, odvozené od vídeňského feniku (hlavně dvoufenik = ½ krejcar a fenik = ¼ krejcar).⁴² Zároveň ustanovil jako nového správce mincoven ve Vídni a ve Štýrském Hradci osvědčeného hallského mincmistra Bernarda Beheima, jehož úkolem bylo prosadit panovníkovy záměry.

Nové vídeňské feniky, jejichž výroba byla zahájena roku 1511,⁴³ přejímaly vnější vzhled feniků solnohradsko-gorických, zřejmě proto, aby byly snadno odlišitelné od starších ražeb konsorcijních s trojpasem. Zahájení masové výroby drobných vládních mincí ve Vídni a pravděpodobně i ve Štýrském Hradci umožnilo ukončit činnost gorické mincovny v Lienzi. Zároveň byla zahájena postupná výměna drobného oběživa, tak aby nové mince, z jejichž výroby již plynul zisk do panovnické pokladny, nikoli konsorciu, rychle nahradily předchozí drobné ražby konsorcijní. Vládní habsburské feniky solnohradsko-gorického typu se znakem habsburským a štýrským se pak ve Vídni (a později pravděpodobně i ve Štýrském Hradci) razily ve velkém množství s letopočty 1511–1518 v několika

40 A. POHL, *Die Grenzlandprägung*, s. 158–159, "Übersicht der österreichisch-steirischen Silberprägung im 15. Jahrhundert" (vzhledem k tématu této studie autor eviduje Maxmiliánův vídeňský fenik z roku 1507, ale nebere v potaz činnost jeho vládní gorické mincovny v Lienzi, zahájenou již v roce 1505). Fotodokumentace vídeňské Maxmiliánovy ražby z roku 1507 tamtéž, tab. IV/58. Těž viz W. SCHULTEN, *Deutsche Münzen*, s. 430, č. 4081–4082, tab. 101.

41 Vnější podobu konsorcijních feniků z vídeňské mincovny z počátku 16. století jen popisuje E. EGG, *Die Münzen*, s. 88 („... Ein älteret Pfennig (um 1500) hat ebenfalls den Bindenschild im Dreipaß und darüber ein M (Maximilian)...“).

42 Tamtéž.

43 Helmut JUNGWIRTH, *Die Münzstätte Wien und das neuzeitliche Geldwesen in Österreich*, in: W. Häusler (Hg.), *Geld – 800 Jahre*, s. 97–142; zde s. 97.

typových variantách.⁴⁴ Častější jsou však až mince z druhé poloviny první dekády 16. století. Na počátku zmíněného desetiletí se totiž vídeňská mincovna obecně potýkala s nedostatkem drahého kovu pro ražbu mincí; omezené množství stříbra sem bylo v letech 1510–1513 dováženo až z Tyrol; ve Štýrském Hradci se v důsledku nedostatku mincovního kovu v té době zřejmě vůbec mince nerazily.⁴⁵

Právě v této době cílené výměny drobného oběživa ve východní části rakouských zemí, provázené však výrobními komplikacemi, vrcholila ražba mincí tohoto typu ve východočeském Kladsku. Po smrti Jindřicha z Hardeka († 1510) využil jeho syn Oldřich Maxmiliánova mincovního privilegia z roku 1507 (které po otci zdědil)⁴⁶ k produkci vlastních napodobenin “nových vídeňských feniků” (tuto jejich druhou kladskou emisi dosud známe s letopočty 1511, 1512 a 1513),⁴⁷ určených pro rakouský peněžní oběh.

Obr. 6-8: Vídeňské feniky (čtvrtkrejčary) z druhé dekády 16. století: Vlevo fenik solnohradský z roku 1516, ražený v arcibiskupské mincovně v Solnohradech (znak solnohradský a osobní erb arcibiskupa; písmeno “L” = Leonard). Uprostřed fenik dolnorakousko-štýrský z roku 1517, ražený králem Maxmiliánem I. ve vládní mincovně ve Vídni (znak habsburský a štýrský; písmena “BB” = značka mincmistra Bernarda Beheima). Vpravo fenik kladský, ražený Oldřichem z Hardeka v mincovně ve východočeském Kladsku (znak Hardeků a zemský znak kladský; písmeno “H” = Hardegg).⁴⁸

V mincovních nálezech se s těmito východočeskými ražbami setkáváme zatím jen v rakouských dědičných zemích, především v Dolních Rakousích. Tato poměrně velká

44 E. EGG, *Die Münzen*, s. 88–90.

45 Günther PROBSZT, *Münzen und Bergbau im österreichischen Mittelalter*, Numismatische Zeitschrift 87–88, 1972, s. 103–112, zde s. 109.

46 Rekonstruovaná plná edice textu této listiny viz P. VOREL, *Ražba mincí*, č. 3, s. 203–204.

47 W. SCHULTEN, *Deutsche Münzen*, s. 106, tab. 21/948.

48 Obr. 6: mince ze sbírky VČM Pardubice, př. č. 251/2011 (foto © autor); obr. 7: mince ze sbírky VČM Pardubice, př. č. 110/2011 (foto © autor); obr. 8: mince ze sbírky NM Praha, inv. č. Chaura-146713 (foto © NM Praha).

vzdálenost mezi místem výroby a teritoriem užívání v peněžním oběhu a absence těchto ražeb v nálezech českých a moravských z první poloviny 16. století jsou argumentem, podporujícím hypotézu o účelovém vyvážení těchto mincí z Čech do Rakous. Jiný účel tyto mince zřejmě ani mít nemohly, neboť s jinými středoevropskými ražbami byly těžko zaměnitelné. V pozdějších letech se zřejmě tyto mince již v Kladsku nerazily. Podle zprávy úředníků vídeňské účetní komory asi z roku 1515 sice tyto z Čech dovážené mince stále v Dolní Rakousích obíhaly, ale jen ojediněle.⁴⁹

Po smrti císaře Maxmiliána I. († 1519) se dědičné habsburské země ocitly ve finanční krizi a dosud ani nebylo rozhodnuto, jak si mladí císařovi vnuci Karel a Ferdinand zděděné země rozdělí. V době tohoto mocenského vakua se podařilo vídeňským měšťanům mincovní výrobu znovu plně ovládnout. Vídeňskou mincovnu musel sice již zadlužený Maxmilián I. znovu pronajmout městskému konsorciu (1517), ale kontrolu nad výrobou mu zajišťoval jeho mincmistr Tomáš Beheim, bratr výše zmíněného Bernarda. Krátce před císařovou smrtí byl však Beheim z mincmistrovského úřadu vídeňskými měšťany sesazen a na jeho místo ustanoven městský mincmistr Hans Schwarz. Výroba vládních platidel byla na čas přerušena a nahrazena ražbou vídeňských městských grošů⁵⁰ a drobných mincí, jejichž podoba byla změněna. Na generální sněmu rakouských zemí, konaném v Innsbrucku roku 1518, přislíbil císař Maxmilián I. nápravu měnového systému (stížnosti stavů se týkaly hlavně kvality drobných mincí). Ve vídeňské mincovně se tak měly začít razit feniky v nové podobě, blížící se stavovským ražbám korutanským, ale ražené jako dvoustranné (líc "jednoštitný" s rakouským znakem a letopočtem; na rubu ondřejský kříž a čtyři křesadla).⁵¹ Tyto mince známe s letopočty 1519–1521 a jde zřejmě o výrobky vídeňského mincovního konsorcia.⁵² Existuje však ojediněle dochovaný exemplář "dvouštitného feniku" solnohradsko-gorického typu se znakem habsburským a štyrským, letopočtem 1520 a písmenem "W", jehož původ není jasný.⁵³ Podle výše zmíněné logiky věci by mělo jít o ražbu vládní, ale místo jejího vzniku není z dochovaných pramenů zřejmé.⁵⁴

49 P. VOREL, *Ražba mincí*, s. 182–183.

50 Josef BERGMANN, *Groschen der Stadt Wien von 1519–1521*, Numismatische Zeitschrift 1, 1868, s. 172–173.

51 E. EGG, *Die Münzen*, s. 90.

52 W. SCHULTEN, *Deutsche Münzen*, tab. 101/4090–4091; V. MILLER ZU AICHHOLZ – A. LOEHR – E. HOLZMAIR, *Österreichische Münzprägungen 1519–1938*, Wien 1948 (2. Auflage) (dále citováno jako ÖM), tab. 1/33–34 (uváděny jako "zeměpanské" – "landesfürstlich", ale s otazníkem).

53 W. SCHULTEN, *Deutsche Münzen*, tab. 101/4092; ÖM, tab. 1/35, s. 6, řadí tento "dvouštitný" fenik mezi ražby vídeňského konsorcia, z marginální poznámky na okraji této stránky je zřejmé, že zařazením feniků i dvoufeniků z let 1519–1522 si autoři nebyli jistí.

54 Podle písmene "W" lze soudit na mincovnu vídeňskou, která byla roku 1520 provozována konsorciem. Vnější vzhled mince však odpovídá vládním ražbám Maxmiliána I. z let 1511–1518. Nabízí se však logické vysvětlení, totiž zda právě tyto mince (napodobující ražby vládní) nebyly důvodem od-

Když se habsburští bratři v roce 1521 dohodli na první fázi rozdělení rakouských zemí, připadla východní část mladšímu Ferdinandovi (nar. 1503). Jedním z prvních opatření, které začal Ferdinand po svém příchodu do rakouských zemí zavádět, bylo obnovování jeho kontroly nad ražbou mincí. Tuto snahu však znovu komplikovala situace ve Vídni. Hned na počátku své vladařské kariéry se arcikníže Ferdinand výrazně projevil přísným mocenským potlačením vídeňské městské opozice. V tomto politickém procesu hrála podstatnou roli i mincovní aktivita vídeňských měšťanů v letech 1519–1521, která byla Ferdinandem I. prohlášena za nezákonnou. Vídeňským magistrátem ustanovený mincmistr Schwarz byl obžalován z padělání vládních mincí a odsouzen k smrti upálením; na přímmluvu Anny Jagellonské mu však byl trest zmírněn a byl “pouze” popraven běžným setnutím hlavy. Jakákoli případná další práva vídeňských měšťanů k ražbě mincí pak arcikníže Ferdinand prohlásil mandátem z 4. října 1522 za neplatná.⁵⁵

Ve Vídni byla po roce 1522 obnovena ražba vládních mincí, ale feniky se hned v této době zřejmě nerazily. Datace “1522” u jednoho v literatuře uváděného exempláře je zřejmě chybným čtením letopočtu “1527”,⁵⁶ fenik s letopočtem “1523” je výrobkem mincovny v korutanském Svatém Vítu.⁵⁷ O určité přestávce ve výrobě habsburských vládních feniků solnohradsko-gorického typu v průběhu dvacátých let 16. století svědčí i skutečnost, že mincovní řád Ferdinanda I., vydaný pro rakouské země na jaře 1524, s jejich další výrobou vůbec nepočítal. Drobné mince měly být podle tohoto řádu raženy ve vysoké ryzosti (14 lotů 1 kventlík 1 pfennig = 89,453125 %), stejně jako mince vysokých krejcarových hodnot.⁵⁸ V těchto metrologických parametrech však zřejmě výroba feniků a haléřů vůbec nebyla zahájena, alespoň žádné takové ražby nemáme k dispozici. Ostatně byly by pro peněžní oběh velmi nepraktické, neboť by byly příliš malé.

K plošnému zavádění feniků “solnohradsko-gorického typu” došlo v rakouských zemích až od roku v roce 1527, což s jistou mírou pravděpodobnosti mohlo souviset se zásadní změnou řízení finančního systému nově vzniklého česko-rakouského soustátí (o Uhry se zatím válčilo a Ferdinandova vláda tam byla stále nejistá), který byl postupně podřizován centrální dvorské komoře, nezávislé na stavovských institucích.

souzení konsorciijního mincmistra Schwarze za falšování mincí (tj. ražba nelegálních napodobenin vládních feniků).

55 Johann NEWALD, *Das österreichische Münzwesen unter Ferdinand I.*, Wien 1883, s. 2–5.

56 *ÖM*, s. 7–9.

57 *ÖM*, tab. 1/29; fenik z roku 1523, zde ražený mezi ražby vídeňské. Obsahuje však jen jeden štít a svou vnější podobou přesně odpovídá instrukci, vydané korutanským stavům arciknížetem Ferdinandem roku 1521, viz níže pozn. č. 61.

58 Josef CEJNEK, *Österreichische, Ungarische, Böhmisches und Schlesische Münzprägungen von 1519 bis 1705*, Wien b. l., s. 19 (tab. “Gewichte der Münzen usw.”); *ÖM*, s. XXXVI (“Geldgeschichtliche Übersicht”).

Ražba vídeňských feniků solnohradsko-gorického typu byla v roce 1527 zahájena ve všech habsburských mincovnách s výjimkou hlavní tyrolské mincovny v Hall in Tirol, specializované na ražby krejcarových mincí vyšších hodnot, vyráběných v souladu s ustanovením mincovního řádu z roku 1524. Pro masovou výrobu vídeňských feniků (čtvrtkrejcarů) v ostatních mincovnách však byly použity starší metrologické normy z Maxmiliánova mincovního řádu z roku 1510. Důvod není zcela jasný; logicky však bylo zřejmě upřednostněno praktické hledisko, neboť při stejném obsahu stříbra (cca 0,1 g ryzího kovu) byla pro praktické užití přeci jen vhodnější větší mince o nízké čtyřlotové ryzosti, než ražba více než čtrnáctilotová o nepatrné hmotnosti. Nicméně metrologické parametry těchto feniků *de iure* upravovala až nová mincovní instrukce z roku 1534.

Pro následné slezské ražby je však podstatné, že v roce 1527 v několika habsburských dědičných zemích zaváděná výroba fenikových mincí respektovala základní heraldický identifikační princip, uplatňovaný již v první fázi jejich výroby v rakouských zemích (i v českém Kladsku) v letech 1504–1517: Na fenicích jsou dva znaky, jeden identifikující vydavatele, vedle něj znak zemský, příslušející místu výroby. Mincovní pole je i nadále vymezeno výrazným naznačením tzv. čtyřrázu, což sice představovalo v rámci tehdejšího středoevropského oběživa značně archaický prvek, ale zřetelně tak byly odlišeny feniky rakousko-solnohradského měnového okruhu od jiných feniků, ražených v rámci říšských mincovních krajů, na kterých se užíval také podobný ráz (dva znaky vodorovně vedle sebe, nad nimi letopočet), ale měly výrazně vyšší platební sílu.

Po vzniku česko-rakouského soustátí byla znovu zahájena výroba feniků solnohradsko-gorického typu (se "čtyřrázem") nejen v samotné Vídni. Od roku 1527 se razily v obnovené mincovně ve Štýrském Hradci (znak habsburský a štýrský);⁵⁹ feniky téhož typu se začaly razit v roce 1527 ve vládní mincovně v korutanském Svatém Vítu (znak habsburský a korutanský); ve Štýrském Hradci a ve Vídni byla roku 1527 zahájena jejich výroba pro peněžní oběh v Kraňsku (znak habsburský a kraňský)⁶⁰ a po zřízení nové vládní mincovny v hornorakouském Linci (1526) zde byly feniky téhož typu raženy od roku 1527 také (znak habsburský a hornorakouský).⁶¹

Vedle výše zmíněných feniků se dvěma znaky se však objevuje také varianta se znakem jedním, vycházející z kompozice mincovního pole starších i soudobých feniků pasov-

59 *ÖM*, tab. 2/31; W. SCHULTEN, *Deutsche Münzen*, tab. 106/4403.

60 *ÖM*, tab. 2/31 (ražba pro Kaňsko), 3/22 (ražba korutanská).

61 *ÖM*, tab. 2/23; Fritz HIPPMANN, *Numismata Obderennsia I: Münzen und Geldersatzmittel*, Linz 1997, s. 198–199 (jednostranné feniky z let 1527–1539 a 1550–1556; zde č. 190A–190Q); též viz W. SCHULTEN, *Deutsche Münzen*, s. 436 (zde chybné čtení letopočtu "1522", správně má být "1527"), tab. 103/4167.

ských.⁶² Jedná se o ražby korutanské a dále o mince dolnorakousko-štýrské z období mezi koncem vlády Maxmiliána I. a prvními léty vlády Ferdinanda I. Pokud akceptujeme hypotézu o zavádění “nových” vídeňských feniků jako vládních mincí, na nichž byla pomocí dvou štítů v mincovním poli identifikována zemská příslušnost konkrétních ražeb, tak proč se vedle těchto mincí vyráběly i ražby stejné platební síly, na kterých byl vyobrazen pouze jeden štít?

Vysvětlení nabízí situace v Korutanech. Výrobu feniků, vycházejících z rakouského mincovního řádu z roku 1510, v této zemi zahájila od roku 1515 nově zřízená mincovna ve Svatém Vítu, kterou však Maxmilián I. pronajal soukromému měšťanskému konsorciu. Proto se svatovítské feniky od vládních mincí vizuálně lišily, neboť místo dvou znaků (habsburského a zemského) byl na korutanských mincích jen jeden znak zemský, tedy znak Korutan.⁶³ Metrologickou podobu korutanských feniků spolu s právem jejich ražby mincovnímu konsorciu potvrdil na počátku své vlády (1521) i arcikníže Ferdinand I., ale nařídil na těchto ražbách uvádět znak rakouský,⁶⁴ užívaný až do ukončení činnosti konsorcia a dočasného uzavření svatovítské mincovny roku 1524.⁶⁵ Když pak Ferdinand I. činnost korutanské zemské mincovny znovu obnovil (1526), měly první emise vládních feniků s datací 1527 nejprve výše popsanou podobu “dvouštítnou”, tedy se znakem habsburským a korutanským.⁶⁶ Když však král Ferdinand později musel mincovnu znovu pronajmout korutanským stavům, byl ráz feniků změněn na podobu “jednoštítnou”, tedy znovu pouze se znakem zemským.⁶⁷ Tato odlišnost korutanských feniků zůstala později zachována i v mincovně v korutanském Celovci (Klagenfurtu), neboť tuto nově zřízenou zemskou mincovnu neprovozoval panovník, ale opakovaně ji (až do roku 1544) pronajímal korutanským stavům.⁶⁸ Proto i další mladší korutanské feniky nesly v mincovním poli pouze jeden znak zemský,⁶⁹ zatímco u mincí vládních byly zpravidla znaky dva (habs-

62 Mylně uvádí pasovský fenik tohoto typu z roku 1492 jako vídeňskou ražbu Fridricha III. W. SCHULTEN, *Deutsche Münzen*, tab. 101/4070. Vnější podoba pasovských feniků zůstávala stejná i počátkem 16. století, jen namísto letopočtu se nad štítem uváděla iniciála vldádnoucího biskupa, tj. “W” (Wigileus von Marzoll 1500–1517) a “E” (Ernst von Bayern 1517–1540); viz *RNM* II, s. 55–56, č. 5/03–05, 7/00.

63 G. PROBSZT, *Österreichische Münz- und Geldgeschichte*, s. 378, obr. 131 (korutanský fenik z roku 1516).

64 Johann Christoph HIRSCH, *Des Teuschen Reichs Münz-Archiv I.*, Nürnberg 1756 (reprint München 1977), č. CLXIV, s. 239: “... auf die Pfennig und Haller den Oesterreichischen Schild schlagen...”.

65 W. SCHULTEN, *Deutsche Münzen*, tab. 101/4104 (zde fenik korutanského konsorcia z roku 1523, řazený chybně mezi ražby dolnorakouské).

66 *ÖM*, tab. 3/22.

67 *ÖM*, tab. 3/23–24 (dvě varianty feniku z roku 1529).

68 Günther PROBSZT, *Münzstätte Klagenfurt*, in: *Die Landeshauptstadt Klagenfurt (Aus ihrer Vergangenheit und Gegenwart)*, Klagenfurt 1970, s. 168–244, zde s. 181–183.

69 W. SCHULTEN, *Deutsche Münzen*, s. 418, tab. 98/3987, 99/4018; *ÖM*, s. XXIV.

burský a zemský). Možné analogické vysvětlení souběžné výroby feniků “jednoštitých” a “dvouštitých” v dolnorakousko-štyrském prostoru v letech 1519–1521 jsem zmínil výše (viz pozn. č. 48–49).

“Nové vídeňské feniky” solnohradsko-gorického typu však byly od samého počátku jejich zavedení do oběhu v rakouských zemích na počátku 16. století vnímány jako mince kreditní, určené k oběhu jen v rakouských zemích. Proto se o nich vůbec nezmiňuje I. říšský mincovní řád z roku 1524,⁷⁰ který jinak obsahuje kursové přepočty celé řady drobných fenikových mincí z široké oblasti od Saska po oblast jihoněmecko-švýcarskou. Nejmenší rakouskou mincí, se kterou tato říšská norma počítala jako s nominálem dočasně v říši obecně berným, byl až krejcar (“říšský groš” = 3 krejcarry, tj. v domácí rakouské měně 12 feniků). Teoreticky tak měl mít nový vídeňský fenik stejnou platební sílu jako feniky saské, braniborské, norimberské i bamberské, které I. říšský mincovní řád akceptoval jako dočasná platidla celoříšská.⁷¹ Tyto feniky však obsahovaly podstatně více stříbra než stejnojmenná mince rakouská, proto byly říšskými stavy teoreticky akceptovatelné i na území jiných říšských knížectví či měst, než ve kterých byly vydány. Vídeňské feniky ve své nominální hodnotě (1/12 “říšského groše”) však platily jen v rakouských zemích, nikoli jinde v říši. Pochopitelně oficiálně neplatily před rokem 1526 ani v českých zemích, proto ani nemělo pro kladské Hardeky smysl pokoušet se uplatnit tento produkt⁷² jejich východočeské ražebny v českém měnovém systému.

V prvních letech po volbě Ferdinanda I. králem českým (1526) zůstávaly měnové systémy českých a rakouských zemí oddělené a jejich postupná integrace trvala dlouhá léta, neboť český grošový systém byl pro rakouskou měnu těžko použitelný a naopak. Čeští stavové především rozporovali oficiální směnný kurs pražského groše, který považovali za podhodnocený; také vzájemný přepočet peněžních početních jednotek byl poměrně komplikovaný.⁷³ Též u drobných mincí byla v tomto směru situace nevyvážená. Drobné české mince byly v rakouských zemích dobře známy již z doby akutního nedostatku běžného oběživa z přelomu 15. a 16. století a měly vůči krejcaru nejpozději od roku 1513

70 J. Ch. HIRSCH, *Des Teuschen Reichs Münz-Archiv I*, č. CLXVII, s. 240–248; přehled platných feniků zde na s. 245.

71 P. VOREL, *Stříbro*, s. 133–134.

72 Vedle feniků (čtvrtekrejcarů) rakouského typu se za vlády hrabat Hardeků v kladské mincovně vyráběly také napodobeniny vratislavských městských halérů a kutnohorských bílých peněz. Tyto ražby se jejich výrobci naopak pokoušeli uplatnit v prvním případě v peněžním oběhu slezském, ve druhém případě v Čechách, ovšem neúspěšně. Podrobně k tomu nejnověji viz P. VOREL, *Ražba*, s. 177–179.

73 P. VOREL, “Groše české” a “groše míšeňské” jako početní jednotky 15. až 18. století, in: Eduard Šimek (red.), *Dokumentace a prezentace dějin české mince a měny grošové doby v našich muzeích* (Sborník příspěvků ze semináře numismatiků – Pardubice 22. – 23. října 1998), Praha – Pardubice 2002, s. 57–68.

vcelku stálý směnný kurs: bílý peníz (denár český) = $\frac{1}{3}$ krejcaru; malý peníz (haléř český) = $\frac{1}{6}$ krejcaru, tedy 2 feniky vídeňské = 3 haléře české.⁷⁴

Naopak to však neplatilo; aktuálně ražené drobné rakouské feniky v Čechách na počátku 16. století ve významném množství neobíhaly a nebyly ani (narozdíl od vyšších nominálů) obecně akceptovány jako plnohodnotné platidlo. I když ještě na počátku vlády Vladislava Jagelonského se rakouské feniky v českém a moravském peněžním oběhu objevovaly ve větším množství, jednalo se v naprosté většině o ražby předinflační, většinou ještě z první poloviny 15. století.⁷⁵ Významný oběh nově ražených rakouských drobných mincí v Čechách v druhé polovině jagellonského období nemáme doložen ani písemnými prameny, ani náleзовým materiálem,⁷⁶ a vzhledem k tehdejšímu nedostatku drobných domácích mincí v samotných rakouských zemích (viz výše) by ani nebyl logický.

Ferdinand I. se však systematicky pokoušel o prosazení rakouského měnového systému jak na širším teritoriu na jihozápadě Římsko-německé říše, tak i v českých zemích.

V říši byla prvním významným výsledkem těchto snah mincovní dohoda, kterou král Ferdinand I. v roce 1535 uzavřel s rýnskými falckrabaty a s říšskými městy Augsburg a Ulm. Tato dohoda se následně stala základem k rychlému šíření standardů rakouské měny v široké oblasti jihozápadního Německa, neboť sjednocovala platební sílu jihoněmecko-švýcarské batzenové měny s tyrolsko-rakouským krejcarovým systémem. Rakouský pfundner (12–krejcar) nadále platil 3 batzeny, resp. batzen se počítal za 4 krejcare.⁷⁷ V této dohodě byly také upřesněny podmínky výroby nejdrobnějších mincí, mezi které smluvci zařadili tři nominály:

1) tradiční tyrolský “vierer” (přes své označení platil $\frac{1}{5}$ krejcaru), který měl být i nadále vyráběn beze změny; jednalo se o minci, která se i nadále razila v Tyrolích v hallské mincovně (kde k zavedení výroby drobných mincí rakouského typu nedošlo) a stále ještě zaujímal významný podíl mezi běžnými mincemi, obíhajícími v alpské oblasti;

2) půlkrejcar (dvoufenik) o ryzosti 5 lotů;

3) fenik (čtvrtkrejcar) o ryzosti 4 loty.

74 B. KOCH, *Böhmische und mährische Münzen*, s. 133–134.

75 Důležitým pramenem pro výzkum oběhu rakouských feniků v českých zemích je nález téměř 1200 drobných mincí z Rouchovan na Moravskokrumlovsku, ukrytý na konci 80. let 15. století, jehož jádro tvořily především vídeňské feniky, ovšem hlavně hodnotné ražby, pocházející ze starší doby. Viz Emanuela NOHEJLOVÁ, *Nález v Rouchovanech, okres Hrotovice (dříve Mok. Krumlov – Mähr. Krumau)*, Numismatický časopis československý 15, 1939, s. 77–80.

76 Lubomír NEMEŠKAL, *K struktuře oběživa v l. 1500–1530 v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Numismatický sborník 7, 1962, s. 193–214. Absenci rakouských drobných mincí v českém peněžním oběhu počátku 16. století potvrdil i mimořádně obsáhlý nález z Tábora, viz Rudolf KRAJÍC – Jiří CHVOJKA, *Táborský poklad (Archeologický výzkum domu čp. 308)*, Tábor 2007, zde zvl. s. 283–285 („II/3. Numismatická analýza“).

77 P. VOREL, *Stříbro*, s. 140.

Pro naše téma je důležitá právě pasáž, týkající se feniků, neboť upřesňovala jejich metrologické parametry pro oblast tzv. dolnorakouských zemí:⁷⁸ „... so sollen und wollen wir khunig Ferdinand in unsern Nider Osterreichischen Landen pfening Müntzen, deren vier ein creutzer gelten.... und ein Wienische Marck der ainfachen pfening vier lot.... So komen uß der Wienischen marckh fein Silber uß den ainfachen pfeningen Ailff guldin vier und vier-tig creutzer...“.⁷⁹ Tedy z jedné vídeňské hřivny (280,67 g) ryzího stříbra (tj. ze čtyř hřiven mincovní slitiny 4–lotové ryzosti, obsahující 25 % Ag a 75 % Cu) se mohly vyrobit feniky o celkové platební síle 11 zlatých 44 krejcarů, tj. 2796 kusů feniků. Ty smluvní strany, které užívaly jako základní metrologickou jednotku hřivnu norimberskou o nižší hmotnosti a chtěly také razit feniky, neměly z jedné hřivny norimberské (238,57 g) čistého stříbra razit těchto mincí za více než 10 zlatých 6 krejcarů (tj. 2424 kusů). V obou variantách měl jeden fenik obsahovat asi 0,10 g ryzího stříbra.

V českých zemích k žádné podobné dohodě nedošlo: V Čechách se stavové bránili zásahům panovníka do struktury zemského měnového systému a ani důkladné posuzování stříbrného obsahu rakouských a českých mincí, nařízené roku 1532, se nestalo podnětem pro nějakou změnu.⁸⁰ V Lužicích se po ukončení ražby zhořeleckých halěrů žádné mince nerazily. Moravané velmi stáli o založení nové moravské zemské vládní mincovny, ale tu byl král Ferdinand ochoten zřídit pouze za předpokladu, že se na Moravě budou razit mince rakouského měnového systému. S tím moravská stavovská obec nesouhlasila a trvala na odvození moravské zemské měny od standardů českých, takže se markrabství vlastní zemské mincovny až do stavovského povstání (1619) nedočkal.⁸¹

Zbývalo tedy pouze Slezsko, jehož vnitřní měnový systém byl dosti komplikovaný, neboť vlastní zemské mince s omezenou platností vydávala většina slezských knížat. Přitom jen některé z nich byly vázány na zemský peněžní početní systém, jehož základní jednotkou byl “slezský groš”, v podstatě odvozený od soudobé měny polské. Tato situace byla pro akceptování rakouského krejcarového systému velmi výhodná, neboť slezský groš se přepočítával přesně na 2 krejcarey rakouské měny.

78 Termínem “dolnorakouské země” se tehdy rozuměly Horní i Dolní Rakousy, Štýrsko, Korutany, Kraňsko a Gorice s Gradiškou. “Hornorakouskými zeměmi” se rozuměly Tyroly a ostatní drobná habsburská území, nalézající se v jihozápadním Německu (Burgavsko aj.)

79 J. Ch. HIRSCH, *Des Teuschen Reichs Münz-Archiv I.*, č. CLXXXIII. na s. 268–271; drobných mincí se týká § 6 této dohody, uvedený zde na s. 270, druhý odstavec.

80 Petr VOREL, *Měnová politika Ferdinanda I. v Čechách a ukončení ražby pražských grošů*, *Český časopis historický* 100, 2002, s. 265–292.

81 Petr VOREL, *Morava v procesu měnové integrace střední Evropy na počátku raného novověku*, in: Bronislav Chochohláč – Tomáš Borovský (edd.), *Peníze nermem společnosti (K finančním poměrům na Moravě od poloviny 14. do počátku 17. století)*, *Země a kultura ve střední Evropě*, Sv. 5, Brno 2007, s. 39–50.

První pokus o zřízení slezské vládní mincovny v roce 1532 byl v tomto směru určitým kompromisem. V instrukci pro mincmistra Konráda Sauermana⁸² se počítalo se zavedením vídeňské hřivny jako základního východiska stanovení metrologických parametrů. Ze stříbra se měly razit tři nominály: 1) třígroše o platební síle šesti krejcarů rakouské měny, které také měly být vizuálně podobné soudobým rakouským Sechserům (jen v heraldické výzdobě měly být použity znaky korunních zemí českých, nikoli rakouských); 2) půlgroše o platební síle 1 krejcar a nakonec 3) drobné mince o platební síle 1/2 bílého peníze (tj. halěr) české měny. Pod Sauermannovou správou však vratislavská mincovna fungovala jen krátce, a pokud zde vůbec došlo k zahájení výroby, pak jen drobných mincí, tj. nedatovaných dvoustranných halěrů s korunovaným písmenem “F” na líci (jako u českých “malých peněz”) a velkým písmenem “S” na rubu.⁸³

Druhý pokus o zavedení rakouského měnového systému ve Slezsku učinil král Ferdinand roku 1539, kdy do funkce mincmistra jmenoval Hannse Krappa. Z kontextu je zřejmé, že se spíše jednalo o podnikatelský záměr Krappův (resp. investorů, stojících v pozadí), který král Ferdinand jen využil pro svůj záměr postupného sjednocování běžných mincí v rámci vznikajícího soustátí. Král původně postoupil Krappovi do správy vratislavskou mincovnu na pět let za roční pronájem 9000 zlatých rýnských, ovšem pod podmínkou, že mince budou raženy nejen v souladu s metrologickými parametry rakouskými („... nach dem österreichischen Korn und Schrot...“), ale budou mít také rakouský ráz („... auf die Form der österreichischen Stempel...“). Další podmínkou této dohody bylo, že na ražbu drobných feniků se použije nejvýše 1/3 hmotnosti stříbra, užitého pro ražbu mincí vyšších hodnot (tj. nejméně 75 % ryzího stříbra na vyšší plnohodnotné nominály, nejvýše 25 % na kreditní drobné mince fenikové).

Pokud však Hanns Krapp neměl k dispozici levně získané vlastní hutní stříbro, pak pro něj nemělo smysl nechávat z drahého kovu, kupovaného na trhu, razit obchodní mince. Mohl vydělat jediné na výrobě drobných mincí kreditních. Zřejmě proto došlo hned počátkem roku 1540 k úpravě podmínek pronájmu. Původní fixní roční pronájem byl změněn a příslušná částka se měla napříště odvozovat od množství monetarizovaného stříbra (což byl model, uplatňovaný v sousedním Polsku): Krapp měl do panovnické komory odvést 10 krejcarů za monetarizaci každé hřivny ryzího stříbra, přičemž původně stano-

82 J. NEWALD, *Das österreichische Münzwesen*, s. 36–38.

83 Nedatovaný slezský halěr českého typu je v dosavadní literatuře kladen až do období po roce 1546, kdy se za správy mincmistra Westermaiera razily ve Vratislavi obdobné mince datované; nejnověji takto viz Eduard ŠIMEK, *Tolary, pražské groše, drobné mince Ferdinanda I. (1526–1564) – České, moravské a slezské mince / 10. – 20. století (Národní muzeum – Chaurova sbírka)*, Praha 2009 (dále Chaura–Šimek), s. 110, č. 279. Podle mého názoru je však tato mince výsledkem již činnosti Sauermannovy, viz Petr VOREL, *Slezský vládní halěr z vratislavské mincovny z roku 1532*, Numismatické listy 66, 2011, s.27–35.

vené proporce mezi mincemi vyšších nominálů a drobnými feniky již nebyly v dohodě obsaženy. Za těchto upravených podmínek bylo pro mincmistra Krappa ještě výhodnější razit jen drobné kreditní mince.

Především tyto ekonomické souvislosti podle mého názoru vysvětlují, proč se za Krapova působení ve Vratislavi ve zdejší mincovně razily jen drobné feniky, které známe s letopočty "1540" a "1541".⁸⁴ Tyto mince jsou raženy podle znění instrukce výslovně jako mince rakouského měnového systému⁸⁵ a respektují rakouský standard i vizuálně, tj. užitím dvou štítů, pohledově vlevo habsburský, vpravo zemský znak slezský.

Ve starší literatuře (a někdy i v současných aukčních katalogích) jsou však běžně uváděny jako slezské ražby i starší vizuálně téměř shodné feniky (a dvoufeniky) z dvacátých a třicátých let 16. století, na kterých je zdánlivě také umístěn znak slezský. Jedná se však o výše zmíněné výrobky mincoven vídeňské a štýrskohradecké, ražené pro Kraňsko. Záměna s ražbami vratislavskými, kterou nalézáme jak v díle Čermákové a Skrbkové,⁸⁶ tak ještě i v přehledu Schulteho, je způsobena jednoduše tím, že v malé ploše drobných mincí se historické zemské znaky Kraňska a Slezska jeví jako zcela shodné.⁸⁷ Výrobky obou mincoven se však od sebe dají odlišit snadno: Dvoufeniky se ve Vratislavi vůbec nerazily (všechny mince tohoto nominálu byly vyráběny se znakem kraňským).⁸⁸ Feniky jsou na první pohled zdánlivě stejné; v poli je zcela shodná dvojice znaků. Dají se však od sebe odlišit jednak datací (kraňské se razily ve velkém množství v letech 1527–1539 a pak sporadicky až v padesátých letech; jen ražby s letopočty 1540–1541 jsou z Vratislavi), jednak písmeny, umístěnými pod dvojicí znaků: na ražbách pro Kraňsko je u výrobků vídeňské mincovny uvedeno písmeno "F" jako iniciála panovníkova jména, u výrobků ze Štýrského Hradce pak písmeno "C" jako zkratka názvu země "Crain", nebo "G" jako zkratka min-

84 *Chaura-Šimek*, s. 110, č. 277; zde dokumentován vratislavský čtvrtkrejcar (vídeňský fenik) s letopočtem "1541".

85 Metrologicky zřejmě měly odpovídat smlouvě o jihoněmecké měnové unii z roku 1535, zmíněné výše, tj. z vídeňské hřivny 4-lotové stříbrné mincovní slitiny se mělo razit 699 kusů feniků.

86 Kliment ČERMÁK – Bedřich SKRBKOVÉ, *Mince Království českého, za panování rodu Habsburského*, Pardubice 1891, tab. V/39 ("Halěř slezský z r. 1528"; vyobrazena je habsburský vídeňský fenik, ražený pro Kraňsko).

87 Zemským znakem Kraňska (území této historické země je nyní součástí Slovinska) byla modrá orlice ve stříbrném poli, zatímco slezská orlice je černá ve zlatém poli. Na obou figurách se užíval v heraldice poměrně neobvyklý symbol tzv. perizonia na prsou orlice (u slezského znaku stříbrný půlměsíc zakončený trojlístky a ve středu převýšený křížkem), který je typický pro zemský znak Slezska, ale na kraňské orlici byl umístěn také, byť v mírně odlišném provedení (prostý půlměsíc červeno-zlatě šachovaný). Na malé ploše fenikové mince nebyl rozdíl ve tvaru perizonia zřetelný, proto se v tomto provedení znaky Kraňska a Slezska jeví jako zcela shodné.

88 Jako slezské tyto mince chybně uvádí W. SCHULTEN, *Deutsche Münzen*, s. 453 („... Dreipaß mit den Wappen Österreich und Schlesien nebeneinander...“), tab. 105/4365.

covny “Graz”. Na vídeňských fenicích, ražených ve slezské Vratislavi, je raženo písmeno “S” jako označení země.⁸⁹

Obr. 9-11: Vídeňské feniky (čtvrtkrejčary) Ferdinanda I.: Vlevo feník hornorakouský, ražený ve vládění mincovně v Linci (znak habsburský a dolnorakouský, “F” = Ferdinand). Uprostřed feník kraňský z roku 1528, ražený ve Vídni nebo Štýrském Hradci pro Kraňsko (znak habsburský a kraňský). Vpravo feník slezský, ražený v mincovně ve Vratislavi v roce 1541 (znak habsburský a slezský; písmeno “S” = Silesia, tj. Slezsko).⁹⁰

Jiné nominály rakouského měnového systému, které by bylo možné identifikovat jako Krappovy výrobky slezské, dosud nebyly popsány a jejich případnou četnější ražbu považují vzhledem k výše uvedeným okolnostem za málo pravděpodobnou. Vratislavské feniky jsou dosud známy jen se dvěma výše zmíněnými letopočty (1540 a 1541). Není však jasné, zda Krapp svou činnost ve Vratislavi ukončil již roku 1541, či zda využil celou dobu pronájmu a vyráběl feniky jen těchto dvou ročníků. Každopádně další změnu ve vratislavské zeměpanské mincovně provedl král Ferdinand až po vypršení smluvní doby Krappovy, v roce 1546. Tehdy však byla ve Vratislavi zahájena výroba vládních mincí, které neměly s rakouským měnovým systémem mnoho společného a také svým rázem se hlásily k příslušnosti k zemím Koruny české,⁹¹ i když čeští stavové se bránili tomu, aby

89 Chybně uvádí jako slezskou ražbu kraňský feník z roku 1527 W. SCHULTEN, *Deutsche Münzen*, s. 454, č. 4368; v obrazové příloze je správně feník slezský z roku 1541, viz tamtéž tab. 105/4368. Naproti tomu Ivo HALAČKA, *Mince zemí Koruny české I.*, Kroměříž 1987, na s. 95 správně konstatuje, že feniky s datací před rokem 1540 nejsou slezské, ale jejich identitu a důvod vzniku blíže nevysvětluje.

90 Obr. 9: mince ze sbírky VČM Pardubice, akvizice 2011 (foto © autor); obr. 10: mince ze sbírky VČM Pardubice, akvizice 2011 (foto © autor); obr. 11: mince ze sbírky VČM Pardubice, akvizice 2011 (foto © autor).

91 Petr VOREL, *Říšská a korunní symbolika na mincích zemí Koruny české na počátku raného novověku*, in: Jiří Mikulec – Miloslav Polívka a kol. (edd.), *Per saecula ad tempora nostra*. Sborník prací k sede-

byly tyto vládní slezské mince Ferdinanda I. v českém peněžním oběhu přijímány v plné platební síle.⁹²

V rámci pozdějších integračních snah krále Ferdinanda I. již k ražbě drobných mincí rakouského měnového systému v českých zemích nedošlo. I když stavové roku 1561 dočasně akceptovali králův návrh, aby se měnové systémy českých a rakouských zemí sjednotily podle Ferdinandova III. říšského mincovního řádu z roku 1559, mince nového typu byly ve vládních mincovnách v Čechách a ve Slezsku raženy až od hodnoty 1 krejcaru. Struktura nižších drobných mincí zůstala zachována v dřívější podobě.

Důvodem bylo podle mého názoru jednak snadné použití českých drobných mincí v rakouském měnovém systému při jejich přepočtu na krejcaru (1 krejcar = 3 české peníze = 4 rakouské feniky = 6 českých haléřů = 8 rakouských haléřů). To se hodilo i účetním vídeňské dvorské komory při převodu různých měnových jednotek z celé Evropy, protože mohli vyjádřit různé zlomky krejcaru nejen virtuálními početními jednotkami, ale měli jejich ekvivalent i v drobných mincích, na které složité zlomky zaokrouhlovali (“Katerschinke” = český haléř = 1/6 krejcaru; “Wiener” = fenik = 1/4 krejcaru; “Putschandl” = český peníz = 1/3 krejcaru).

Druhým důvodem, podstatně významnějším, byla skutečnost, že ruční výroba drobných mincí se již v polovině 16. století přestávala vyplácet. V době “cenové revoluce” a rychle klesající platební síly stříbra v druhé polovině 16. století se tak postupně stávaly “drobnými” dřívější vyšší nominály (rakouský krejcar, český “malý groš”) a dřívější haléře a feniky se vyráběly již jen v symbolickém množství, protože pro peněžní oběh ztráceli význam.

sátým narozeninám prof. Jaroslava Pánka, Praha 2007, s. 258–267.

92 Nový slezský groš, zavedený ve Vratislavi do výroby roku 1546, měl zcela shodné metrologické parametry, jako redukovaný pražský groš z roku 1547. I když obě mince obsahovaly stejné množství stříbra a obě nesly na sobě výrazný symbol českého lva, v Čechách platil domácí kutnohorský výrobek víc (7 denárů = 14 haléřů) než ražba slezská (6 denárů = 12 haléřů). Blíže viz Petr VOREL, *Od pražského groše ke koruně české (přůvodce dějinami peněz v českých zemích)*, Praha 2004 (2. vyd.), s. 130.

Zusammenfassung

Die Reform der Wiener Pfennige Maximilians I. zu Beginn des 16. Jahrhunderts und ihr Einfluss auf das Währungssystem der böhmischen Länder

Der Autor zielt auf die Problematik der mitteleuropäischen Kleinwährung zu Beginn des 16. Jahrhunderts hin, der bisher in Anbetracht des Bedeutungswachstums der zu der Zeit in Umlauf gebrachten Handels-Silbermünzen in der Fachliteratur relativ wenig Beachtung geschenkt worden ist. Am Beispiel der österreichischen Erbländer erklärt er die wirtschaftlichen und politischen Zusammenhänge, die an der Wende zum 15. Jahrhundert in diesem Gebiet einen akuten Mangel an Münzwährung verursacht hatten. Dieser wurde durch die Verwendung kleiner Münzen aus den umliegenden Ländern wett gemacht (böhmische, ungarische, bayerische usw.). Eine wichtige Änderung brachte das Jahr 1500, als die Münzherstellung in Salzburg wieder aufgenommen wurde, begleitet von der Einführung einer kleinen Pfennigmünze mit neuem Aussehen (mit zwei Wappen, der Jahreszahl und der Imitation eines sog. Quadrans). Die neuen Salzburger Pfennige wurden während der ersten Jahre des 16. Jahrhunderts auch in den benachbarten österreichischen Ländern zu einem beliebten Zahlungsmittel. Maximilian I. von Habsburg nutzte daher bei seinem Versuch, neue österreichische Regierungs-Kleinmünzen einzuführen, die Beliebtheit dieser Zahlungsmittel. Die neu eingeführten Habsburger Kleinmünzen mit dem Nominalwert von $\frac{1}{4}$ Kreuzer = 1 Pfennig imitierten genau die Salzburger Prägungen. Die Herstellung von Habsburger Münzen des neuen Typs wurde 1504 in der Stadt Lienz für das Gebiet Görz und Kärnten eingeführt; nach der Ausgabe der neuen Münzordnung (1510) wurden Münzen dieses Typs ab 1511 auch in Wien und Graz geprägt. Sie wurden traditionell „Wiener Pfennige“ genannt, auch wenn an das visuelle Aussehen der älteren Wiener Pfennige vom Ende des 14. und der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts in ihrer äußeren Gestalt (mit Dreipass-Motiv) im neuen Währungssystem des 16. Jahrhunderts Prägungen zweifachen Nominalwerts angeschlossen (Zweifennig-Stücke bzw. halbe Kreuzer). Das damals eingeführte Äußere der Klein-

münzen des österreichischen Währungssystems blieb danach noch mehr als hundert Jahre erhalten. In den benachbarten böhmischen Ländern wurden Kleinmünzen nach traditionellen heimischen Mustern hergestellt und hatten eine unterschiedliche Kaufkraft. Bereits im Laufe des 16. Jahrhundert kam es jedoch in zwei Fällen auch in den böhmischen Ländern zur Prägung kleiner Pfennigmünzen des österreichischen Währungssystems. Der erste Fall war die Prägung von Nachbildungen der österreichischen Pfennige in den Jahren 1508 - 1513 im ostböhmischen Kladsko (Glatz) durch das Geschlecht der Grafen von Hardegg. Diese Münzen waren nicht für den böhmischen Geldumlauf bestimmt, sondern für den Export in die österreichischen Erbländereien, wo die Hardeggs das Hauptgebiet ihrer Ländereien hatten. Auf Grund eines 1507 von Maximilian I. erhaltenen Sonderprivilegiums begann Heinrich von Hardegg mit ihrer Herstellung. Die Produktion der Glatzer Imitationen der Wiener Pfennige hatte ihren Höhepunkt 1511–1513; also zu der Zeit, als Maximilian I. die Massenherstellung dieser Münzen für den niederösterreichischen und steirischen Geldumlauf einleitete. Der zweite Fall war der Versuch König Ferdinands I., die Prägung kleiner Münzen des österreichischen Währungssystems in Schlesien einzuführen. Die Herstellung der Kleinmünzen in diesem Gebiet wird auch in der modernen Literatur falsch interpretiert, und zwar in Folge einer früheren fälschlichen Bestimmung Habsburger Prägungen für die Region Krain. Auf diesen Kleinmünzen (Pfennige und Zweifennigstücke) ist, genauso wie das schlesische Wappen, das Wappen der Region Krain abgebildet. In Wirklichkeit wurden zur Regierungszeit Ferdinands I. nur für kurze Zeit Kleinmünzen des österreichischen Währungssystems geprägt, und zwar nur Wiener Pfennige mit den Jahreszahlen 1540 und 1541. Für den Geldumlauf in Schlesien sowie in den anderen böhmischen Ländern hatte diese Emission keine besondere Bedeutung. Ab der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts konzentrierten sich in Folge der damaligen Inflation die Bemühungen der Habs-

burger um eine Integrierung der Währungssysteme ihrer Staatenbündnisse bereits auf höhere Nominalwerte und die Herstellung der kleinsten Münzen (Pfennige und Zweipfennigstücke) war wirtschaftlich nicht mehr bedeutsam. In der Stadt Lienz für das Gebiet Görz und Kärnten eingeführt; nach der Ausgabe der neuen Münzordnung (1510) wurden Münzen dieses Typs ab 1511 auch in Wien und Graz geprägt. Sie wurden traditionell „Wiener Pfennige“ genannt, auch wenn an das visuelle Aussehen der älteren Wiener Pfennige vom Ende des 14. und der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts in ihrer äußeren Gestalt (mit Dreipass-Motiv) im neuen Währungssystem des 16. Jahrhunderts Prägungen zweifachen Nominalwerts angeschlossen (Zweipfennig-Stücke bzw. halbe Kreuzer). Das damals eingeführte Äußere der Kleinmünzen des österreichischen Währungssystems blieb danach noch mehr als hundert Jahre erhalten.

In den benachbarten böhmischen Ländern wurden Kleinmünzen nach traditionellen heimischen Mustern hergestellt und hatten eine unterschiedliche Kaufkraft. Bereits im Laufe des 16. Jahrhunderts kam es jedoch in zwei Fällen auch in den böhmischen Ländern zur Prägung kleiner Pfennigmünzen des österreichischen Währungssystems. Der erste Fall war die Prägung von Nachbildungen der österreichischen Pfennige in den Jahren 1508 - 1513 im ostböhmischen Kladsko (Glatz) durch das Geschlecht der Grafen von Hardegg. Diese Münzen waren nicht für den böhmischen Geldumlauf bestimmt, sondern für den Export in die österreichischen Erbländereien, wo die Hardeggs das Haupt-

gebiet ihrer Ländereien hatten. Auf Grund eines 1507 von Maximilian I. erhaltenen Sonderprivilegiums begann Heinrich von Hardegg mit ihrer Herstellung. Die Produktion der Glatzer Imitationen der Wiener Pfennige hatte ihren Höhepunkt 1511–1513; also zu der Zeit, als Maximilian I. die Massenherstellung dieser Münzen für den niederösterreichischen und steirischen Geldumlauf einleitete. Der zweite Fall war der Versuch König Ferdinands I., die Prägung kleiner Münzen des österreichischen Währungssystems in Schlesien einzuführen. Die Herstellung der Kleinmünzen in diesem Gebiet wird auch in der modernen Literatur falsch interpretiert, und zwar in Folge einer früheren fälschlichen Bestimmung Habsburger Prägungen für die Region Krain. Auf diesen Kleinmünzen (Pfennige und Zweipfennigstücke) ist, genauso wie das schlesische Wappen, das Wappen der Region Krain abgebildet. In Wirklichkeit wurden zur Regierungszeit Ferdinands I. nur für kurze Zeit Kleinmünzen des österreichischen Währungssystems geprägt, und zwar nur Wiener Pfennige mit den Jahreszahlen 1540 und 1541. Für den Geldumlauf in Schlesien sowie in den anderen böhmischen Ländern hatte diese Emission keine besondere Bedeutung. Ab der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts konzentrierten sich in Folge der damaligen Inflation die Bemühungen der Habsburger um eine Integrierung der Währungssysteme ihrer Staatenbündnisse bereits auf höhere Nominalwerte und die Herstellung der kleinsten Münzen (Pfennige und Zweipfennigstücke) war wirtschaftlich nicht mehr bedeutsam.